

İslâmi Finansta Risk Unsuruna Yaklaşımlar (Eleştirel Bir Analiz)

Şevket PEKDEMİR

Doç. Dr., Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Fıkıh Anabilim Dalı
Assoc. Prof. Dr., Ordu University Faculty of Theology Department of Fiqh
Ordu/TÜRKİYE

s-ukru@hotmail.com | orcid.org/0000-0001-7656-5348

Özet

İslâm ekonomisinin temel kuralları Hz. Peygamber döneminde vahiyle belirlenmiş ve birçok İslâm ülkesinde uygulanarak zamanla gelişmiş olmakla birlikte modern anlamda İslâmi finans faaliyetlerinin 20. yy'da başladığı kabul edilir. Ulemanın ellerinde şekillenen geleneksel iktisadi anlayış bu tarihten itibaren ilk olarak teorik düzeyde yapılmaya başlamıştır. Bu dönem, Batılı bankaların İslâm ülkelerinde faizli bankalar kurması, özellikle II. Dünya Savaşından sonra siyasi bağımsızlığın yanı sıra ekonomik bağımsızlığı da kazanma çabaları, petrol zengini Müslüman iş adamlarının desteği, İslâm dünyasını küresel finans sistemine kazandırma isteği, konvansiyonel finans sisteminde yaşanan krizler, kaybedilen değerleri yeniden kazanma arzusu gibi birtakım iç ve dış dinamiklerin etkisiyle çoğu zaman modernist/reformcu olarak nitelenen bir avuç entelektüel İslâm bilgininin çabalarıyla şekillenmiştir.

Teoriden pratiğe geçiş aşamasında modern İslâmi finansın kurumsallaştığı ilk alan bankacılıktır. Bu bağlamda 1963'te Malezya'da kurulan Tabung Haji Şirketi ve Mısır'da Ahmad en-Neccar tarafından kurulan Mit Ghamr Tasarruf Bankası İslâmi bankacılığın ilk örnekleridir. 1975 yılında İslâm Kalkınma Bankası'nın kurulmasıyla birlikte hem İslâm dünyasında hem de batılı ülkelerde finansal kurumsallaşmalar hızlanmıştır. Küresel finanstaki payı hızla artan İslâmi finans, günümüzde dünyanın seçkin üniversiteleri başta

Geliş/Received: 15.10.2022 | **Kabul/Accepted:** 02.05.2023 | **Yayın/Published:** 30.06.2023

Atıf/Citation: Pekdemir, Şevket. "İslâmi Finansta Risk Unsuruna Yaklaşımlar (Eleştirel Bir Analiz)". İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi 41 (Haziran 2023), 49-74./Pekdemir, Şevket. "Approaches to Risk Factor in Islamic Finance (A Critical Analysis)". Journal of Islamic Law Studies 41 (June 2023), 49-74. <https://doi.org/10.59777/ihad.1189823>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Şevket PEKDEMİR | CC BY-NC-ND 4.0 International

olmak üzere birçok eğitim kurumunda teorik olarak en üst seviyede ele alınmakta; bankacılık, sigortacılık ve sermaye piyasalarında da uygulanmaktadır.

Modern konvansiyonel finans birçok aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bu zaman diliminde finans yaklaşımı, birçok değişime uğramış, klasik teori ve modellere pek çok alternatif geliştirilmiştir. Bir yaklaşım tarafından açıklanamayan noktalar veya eksiklikler başka bir yaklaşım tarafından açıklanmaya çalışılmış böylece sistemin güçlenerek gelişmesi sağlanmıştır. Bu nedenle günümüzde şiddetle savunulan ve mükemmel görülen teorilerin yakın bir gelecekte eleştirilmesi ve yetersiz sayılması kaçınılmazdır. Tarihsel süreçte İslâmi finansın da benzer aşamaları yaşaması kuvvetle muhtemel bir olasılıktır. Çünkü küresel ekonominin önemli bir parçasını oluşturan İslâm dünyasının hâkim anlayıştan etkilenmemesi, zamanla finansal birikimin artmasıyla kendi iç dinamiklerinden yeni teorileri geliştirmemesi mümkün değildir. Zira İslâmi finans sisteminin konvansiyonel finans içerisindeki yeri karşılaştırıldığında faiz gibi temel farklılıkların yanı sıra finansal araçlar ve işleyiş bakımından birçok benzerliklerin de olduğu görülmektedir. Bu durum uluslararası finansal sistemle entegrasyonu sağlasa da alternatif olamama ve özgün niteliği koruyamama eleştirilerine sebep olmaktadır. Buna karşılık tüm ekonomiyi İslâmi kriterlere göre yeniden yapılandırma çabasının, teorik mi yoksa kavramsal/lafızcı mı ele alınması gerektiği iyi değerlendirilmelidir.

İslâmi finansa yön veren kişi ve kuruluşlar konvansiyonel finansın temelini oluşturan risk teorisinden etkilenerek İslâmi finansın risk paylaşımı üzerine kurulduğunu iddia etmiştir. Bu söylem, tüm çevreler tarafından kabul edilen bir görüş olarak sunulmuş finansal faaliyetlerde kazancı meşrulaştıran tek ilke haline dönüştürülmüştür. Bu nedenle çalışmadaki amacımız risk kavramının İslâmi finansa nasıl girdiğini araştırmak, klasik dönem fakihlerinin risk kavramına bakış açısını yansıtmak, çağdaş İslâm bilginlerinin konuyla ilgili olumlu ve olumsuz görüşlerine yer vererek İslâmi finansın odağında risk unsurunun olduğu iddiasının yeterliliğini tespit etmektir. Bu bağlamda literatür taraması yapılarak konuyla ilgili veriler iki grupta toplanmış mukayeseli olarak analiz edilmiştir. Çalışmada klasik fıkıh öğretisinde risk kavramına olumsuz yaklaşıldığı, kârı meşrulaştıran bir unsur olarak görülmediği, risk kavramının batılı iktisatçılar tarafından geliştirildiği, konvansiyonel finansa İslâmi finanstan çok önce girdiği, İslâmi finansın sadece risk paylaşımı üzerine inşa edilmesinin eksik bir değerlendirme olacağı sonuçlarına ulaşılmış, batı kaynaklı “risk teorisi” yerine İslâmi finansın özgün tarafını ve alternatif olma özelliğini yansıtan “kar teorisi”nin geliştirilmesi gerektiği önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâmi Finans, Konvansiyonel Finans, İktisat, Risk, Kâr.

Approaches to Risk Factor in Islamic Finance (A Critical Analysis)

Summary

Islamic financial activities in the modern sense are generally recognized to have started in the 20th century, despite the fact that the basic principles of the Islamic economy were established by revelation during the Prophet's time and evolved over time by being applied in many Islamic countries. Since this period, the traditional economic understanding that the ulema shaped has finally started to be developed on a theoretical basis. This period was shaped by the efforts of a handful of intellectual Islamic scholars, often referred to as modernist/reformist, with the influence of some internal and external dynamics, such as the establishment of interest-bearing banks in Islamic countries by Western banks, the efforts to achieve both economic independence and political independence, especially after World War II, the support of oil-rich Muslim businessmen, the Islamic world's desire to integrate itself into the global financial system, the crises in the traditional financial system, and the desire to regain lost values.

Banking was the first area where modern Islamic finance was institutionalized during the transition from theory to practice. In this context, Tabung Haji Company founded in Malaysia in 1963 and Mit Ghamr Savings Bank founded by Ahmad en-Neccar in Egypt are the first examples of Islamic banking. With the foundation of the Islamic Development Bank in 1975, financial institutionalization accelerated both in the Islamic world and in Western countries. Islamic finance, whose share in global finance is rapidly increasing, is theoretically addressed at the highest level in many educational institutions, especially in the world's top universities, and is also applied in banking, insurance, and capital markets.

Modern conventional finance has passed through many stages and has lasted to the present day. The finance approach has undergone many changes throughout this time, and many alternatives to classical theories and models have been developed. In order to strengthen and develop the system, points or deficiencies that could not be addressed by one approach were attempted to be explained by another. Therefore, it is inevitable that the theories that are currently strongly supported and seen as ideal will be criticized and considered insufficient in the near future. It is very likely that Islamic finance will go through similar stages in the historical process. This is because it is impossible for the Islamic world, which is a significant contributor to the global economy, not to be affected by the dominant understanding and to avoid creating new theories based on its own internal dynamics as financial accumulation increases over time. In fact, when the Islamic financial system's place in conventional finance is compared, it is seen that there are many similarities in terms of financial instruments and functioning as well as fundamental contrasts such as interest. Although this situation provides

integration with the international financial system, it has been criticized for not providing an alternative and for failing to maintain the original quality. On the other hand, the effort to restructure the whole economy according to Islamic criteria should also be considered whether the issue should be evaluated theoretically or conceptually/verbally.

By being affected by the risk theory that forms the basis of conventional finance, individuals and organizations guiding Islamic finance have stated that Islamic finance is founded on risk sharing. This discourse has been presented as a commonly accepted opinion and has been transformed into the only principle that legitimizes earnings in financial activities. The purpose of this study is to demonstrate the insufficiency of the claim that Islamic finance has a risk element in the focus and its value in resources, as well as to question the validity of the risk theory, which includes arguments and evidence addressed to the majority's opinion. In this regard, in the article, the attitude of the early period fuqaha toward risk, the importance of risk in the Islamic economy, and when the concept of risk took on economic significance have been compared with conventional finance. As a result, it has been highlighted that building Islamic finance only on risk sharing would be an inadequate evaluation by determining an economic equivalent of the concept of risk in classical sources as well as verses and hadiths. As a matter of fact, while risk theory has highlighted and strengthened one aspect of Islamic finance, a significant part of it has been neglected.

Keywords: Islamic Finance, Conventional Finance, Economy, Risk, Profit.

Giriş

İlk çağlardan itibaren her dönemde birçok alanda kendisini endişelendiren veya umutlandıran durumlarla karşılaşan insanlığın risk kavramını ne zaman kullanmaya başladığı kesin olarak bilinmemekle birlikte etimolojik kökeni hakkında farklı görüşler oluşmuştur.

Bazı dilbilimciler risk kavramının Latince “sarp kayalık” anlamına gelen “rhiza” kelimesinden türetildiği, kayalıklarla çevreli deniz kıyılarındaki yolculuğun tehlikesini ifade etmek için kullanıldığı görüşündedir.¹ Diğer taraftan risk kelimesinin Latince “kısa kesmek” anlamındaki “resegare” kelimesinden türetilen “resicum”, “risicum”, “riscus” sözcüklerine dayandığı da iddia edilmiştir.² Risk sözcüğünün eski İtalyanca’da

¹ Suat Soydemir, *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 9; Aysu Çuhacı, “Ulrich Beck’in Risk Toplum Kuramı”, *İstanbul University Journal of Sociology* 3/14 (2012), 134.

² Soydemir, *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 9.

“risicare” fiilinden türemiş olup “cüret etmek” anlamında kullanıldığı da ifade edilmiştir.³

Tarihçi Benjamin Z. Kedar’a göre risk, Arapça “rızk” kelimesinden türetilmiştir. Ancak bilim dünyası bu görüşe pek itibar etmemiştir.⁴ Amerikalı finans tarihçisi Bernstein ise, modern risk kavramının köklerini 12.-13. yüzyılda Avrupa’ya ulaşan Hint-Arap rakam sistemine dayandırır.⁵

Buna karşılık risk kavramının yakın tarihte kullanılmaya başlandığını iddia eden bilim insanları da olmuştur. Örneğin Giddens, riskin ilk dönemlerden itibaren bilinen bir kavram olmadığını 16. ve 17. yüzyıllarda Batılı kâşifler tarafından kullanılmaya başlandığını iddia etmiştir.⁶

Günümüzde sosyal bilimlerden fen ve sağlık bilimlerine kadar birçok disiplinde oldukça yaygın olarak kullanılan risk kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle biri dilciler diğeri de bankacılar tarafından kabul edilen sözlük anlamına yer verelim.

Türk Dil Kurumu riski “zarara uğrama tehlikesi, riziko” şeklinde tanımlamıştır.⁷ Bunun yanı sıra risk, karşılaşılabilecek tehlikeli durumları, insanların endişelerini anlatmak üzere kullanılan bir sözcük olarak da tanımlanmaktadır.⁸

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) sözlüğünde Risk “meydana gelmesi muhtemel tehlike” olarak tanımlanmıştır.

Yukarıda görüldüğü her iki alanda da risk gelecekte olabilecek tehlikeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.

Konumuzla ilgili olarak ekonomi dünyasında da riskin sözlük anlamıyla ilişkilendirilerek kullanıldığını görmekteyiz. Örneğin iktisatçılar riski para veya menkul

³ Peter I. Berstein, *Tanrılara Karşı Riskin Olağanüstü Tarihi* (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2020), 26.

⁴ Adnan Abdullah Muhammed Uveyza, *Nazarıyyetü'l-muhatarâ fi'l-İktisadî'l-İslâmi* (Virginia, el-Me'hadü'l-âli'l-Fikri'l-İslâmi, 2010), 39; Soydemir, *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 9; Ömer Tozal, *İslâm Borçlar Hukukunda Risk* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 12.

⁵ Bernstein, *Tanrılara Karşı Riskin Olağanüstü Tarihi*, 21. Ayrıca bkz. Ömer Tozal, “Riskin Etimolojisi ve Tarihi Serancamı”, *Bitlis İslâmiyat Dergisi* 4/2 (2022), 37.

⁶ Soydemir, *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 9; Mehmet Saraç-M.B. Kahyaoğlu, “Risk Algısının Tarihsel Gelişimi”, *Finans Politik Ekonomik Yorumlar* 48/556 (2011), 32.

⁷ Heyet, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu, ts.) “R” maddesi.

⁸ Çuhacı, “Ulrich Beck’in Risk Toplum Kuramı”, 134.

kıymetin gelecekte değer kaybetme ya da kayba maruz kalma olasılığı olarak tanımlanmaktadır.⁹

Modern finasta ise genel olarak, beklenen getirinin gerçekleşen getiriden farklı olması şeklinde tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra finansal kayıplara uğrama olasılığı, beklenmedik sonuçlar, negatif veya pozitif değişimler olarak da ifade edilmiştir.¹⁰ Dolayısıyla risk umulmayan olaylardan doğabileceği gibi umulan olaylardan da meydana gelebilir.¹¹ Bazı iktisatçılara göre risk, tam ve net olarak bilinememe, zamanla değişiklik gösterebilme, olumsuz sonuçlar doğurabilme ve yönetilebilir nitelikte olmama gibi özelliklere sahiptir.¹² Risk, yatırımdan sağlanacak getirinin kesin olarak bilinmemesi sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Buna göre karar verildiği andaki koşullar değişirse risk de oluşmaz.¹³ Buna karşılık bazı iktisatçılara göre risk ile belirsizlik bir kısım özellikler bakımından farklılaşır. Örneğin olasılık ve istatistik biliminin gelişmesiyle birlikte risk, tahmin edilebilir ve ölçülebilir olması bakımından belirsizlikten ayrılır. Buna göre belirsizlikte tesadüfîlik, riskte ise ölçülebilirlik esastır. Ayrıca risk, bilgi bakımından da belirsizlikten farklı özelliğe sahiptir. Çünkü riskte bilgi, belirsizlikte ise bilgisizlik söz konusudur. Riske bilgi niteliği kazandıran unsur geçmişe yönelik yapılan istatistiksel veriler ve olasılık hesaplamalarıdır. Belirsizlikteki bilgisizliğin nedeni ise öngörülemezlik ve ölçülemezliktir.¹⁴ Batılı iktisatçılar tarafından yapılan tasniflerin bir benzeri İslâm

⁹ Selin Sarılı, *Finansal Varlık Fiyatlama Modellerinin Zaman Serisi ve Panel Veriyle Analizi: Türkiye’de Banka Hisse Senetleri Üzerine Uygulama* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık Ve Sigortacılık Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 3; Eisa Pagheh, *Firmaların İşletme Sermayesi Düzeyleri ile Getiri, Risk ve Karlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Borsa İstanbul’da Ampirik Bir Çalışma* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 82.

¹⁰ Hasan Selçuk - K.Batu Tunay, *Ticari Banka Yönetiminin Temelleri* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014), 87; Pagheh, *Firmaların İşletme Sermayesi Düzeyleri ile Getiri, Risk ve Karlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Borsa İstanbul’da Ampirik Bir Çalışma*, 76.; Ayşe Çomak, *Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli Çerçevesinde Risk Getiri İlişkisi ve İMKB’ye Bir Uygulama* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 8; Selçuk - Tunay, *Ticari Banka Yönetiminin Temelleri*, 170; Sarılı, *Finansal Varlık Fiyatlama Modellerinin Zaman Serisi ve Panel Veriyle Analizi: Türkiye’de Banka Hisse Senetleri Üzerine Uygulama*, 35. Ayrıca bkz. Bankaların İç Sistemleri ve İçsel Sermaye Yeterliliği Değerlendirme Süreci Hakkında Yönetmelik (Bankaların İç Sistemleri ve İçsel Sermaye Yeterliliği Değerlendirme Süreci Hakkında Yönetmelik), 29057 (11 Temmuz 2014), Kanun No. md. 3., 3.

¹¹ Selçuk - Tunay, *Ticari Banka Yönetiminin Temelleri*, 88.

¹² Sarılı, *Finansal Varlık Fiyatlama Modellerinin Zaman Serisi ve Panel Veriyle Analizi: Türkiye’de Banka Hisse Senetleri Üzerine Uygulama*, 35.

¹³ Pagheh, *Firmaların İşletme Sermayesi Düzeyleri ile Getiri, Risk ve Karlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Borsa İstanbul’da Ampirik Bir Çalışma*, 78.

¹⁴ Frank H. Knight, *Risk, Uncertainty and Profit* (Boston: The Riverside Press, 1921), 233; A. Dinç Alada, *İktisat Felsefesi ve Belirsizlik* (İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2000), 69,70; Timuçin Yalçınkaya; “Risk Ve Belirsizlik

dünyasında riskin olumlu ve olumsuz kısımlara ayrılmasında görülür. Bu bağlamda ticarete kar veya zarar ihtimali olumlu risk olarak değerlendirilirken akdi ifsad eden garar ve cahaletle haksız kazanca sebep olan kumar, olumsuz risk kapsamında ele alınmıştır.¹⁵

Buradan hareketle başlangıçtan günümüze kadar tarihsel süreçte risk kavramının denizcilik terimi olarak kullanılmasından bankacılık terimi olarak kullanılmasına kadar anlam ve içerik yönünden farklılık taşıdığı, ekonomi başta olmak üzere bilim dünyasında ve gündelik yaşamda yaygınlaşan bir kullanıma sahip olduğunu söyleyebiliriz.

1. Riskin İslâmi Finansın Temel Unsuru Olduğunu Savunanlar ve Delilleri

Çağdaş İslâm hukukçularının çoğunluğu İslâmi finansın temelinde risk unsuru olduğu görüşündedir. Günümüzde Abbas Mirakhor bu görüşün en önemli savunucuları arasında yer alır.¹⁶ Mirakhor'un söylemlerinden etkilenen özellikle Malezya'da İslâmi finansın önde gelen isimlerinden Zeti Akhtar Aziz de bu görüşün önde gelen isimlerindedir.¹⁷ Konuyu teorik düzlemde müstakil olarak ele alan ilk kişi diyebileceğimiz Uveyza da riskin İslâmi finansın temelini oluşturduğu görüşündedir.¹⁸ Uluslararası İslâmi Finans Eğitim Merkezi (ISRA), Cidde'de İslâmi Araştırma ve Eğitim Enstitüsü, İngiltere'de Durham Üniversitesi İslâmi Finans programı koordinatörlüklerinde düzenlenen toplantılarda, özellikle Kuala Lumpur ve Cidde bildirilerinde, konvansiyonel finansın merkezini riskin transferi oluştururken İslâmi finansın özünü risk paylaşımının oluşturduğu deklare edilmiştir.¹⁹

İslâmi finansın temelini risk unsurunun oluşturduğunu, riskin kazancın meşruiyet şartlarından biri olduğunu savunan İslâm hukukçularının delilleri şunlardır.

i. Kur'ân'da birçok ayette bazı hakların ancak sorumluluk üstlenmekle kazanılabileceğinin ifade edilmesi risk-getiri ilişkisine işaret etmektedir. Örneğin "Emzirmeyi tamamlamak isteyenler (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların yiyeceği, giyeceği, orfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara

Algılamasının İktisadi Davranışlara Yansımaları", *Muğla Üniversitesi İİBF Tartışma Tebliğleri* (2004/05), 9-10. Bu kısım değerlendirme başlığında ayrıca ele alınacaktır.

¹⁵ Bkz. Mehmet Onur, *İslâm Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler* (Ankara: Astana Yayınları, 2018), 81,83; Tozal, *İslâm Borçlar Hukukunda Risk*, 80-89.

¹⁶ Daromir Rudnyckyj, *Borcun Ötesinde Küresel Finansta İslâmi Deneyimler* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 113.

¹⁷ Rudnyckyj, *Borcun Ötesinde Küresel Finansta İslâmi Deneyimler*, 116.

¹⁸ Uveyza, *Nazariyyetü'l-muhatarat fi'l-İktisadi'l-İslâmi*, 50.

¹⁹ Rudnyckyj, *Borcun Ötesinde Küresel Finansta İslâmi Deneyimler*, 102,103.

uğrattılmasın. (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur.”²⁰ ayetinde varis akrabalar malından faydalanmanın karşılığında ebeveyni ölen çocuğun nafakasını karşılamakla sorumlu tutulmuştur.²¹

“Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır.”²² ayetinde ise eşlerin hakları ile sorumlulukları arasında ilişki kurulmuş, “Allah'ın kimini kimine üstün kılmasından ötürü ve erkeklerin, mallarından sarf etmelerinden dolayı erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler.”²³ ayetiyle de erkeğin, kadın üzerinde hâkim olması, sorumluluğunun daha fazla olmasına bağlanmıştır.²⁴

“Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin.”²⁵ ayetine göre bir başkasının malı ancak kendi rızasıyla, şer’î bir hükümle ya da bir şey karşılığında alınabilir. Şer’î bir hüküm veya kendi rızası yoksa başkasının malını almanın tek yolu bir şey karşılığında olmasıdır. Karşılık unsurları ise amel/çalışma veya başka bir mal olabilir. Bu durumda kazanç ancak iş riskini ve mülkiyet riskini üstlenmekle meşruiyet kazanır.²⁶

ii. Kur’ân’da olduğu gibi bazı hadislerde de menfaat sağlama risk üstlenmeye bağlanmıştır. Hz. Ayşe’den nakledilen “Bir adam köle satın aldı. Köle bir müddet adamın yanında kaldı. Sonra adam, kölede bir kusur tespit etti. Bunun üzerine meseleyi Resulullah’a söyledi. Resulullah da köleyi eski sahibine geri verdi. Adam, ‘Ey Allah'ın Resülü; (yanında kaldığı sürece) kölemden istifade etti’ dedi ise de, Resulullah: ‘Menfaat, yükümlülük karşılığındadır.’ buyurdu.”²⁷ hadisi ile “Zararı tazmin edilmeyen malın kazancı ve mülkiyette bulunmayan malın satımı helâl değildir.”²⁸ rivayeti helal kazancın risk üstlenmekle bağlantısını ortaya koymaktadır.²⁹

²⁰ el-Bakara 2/233.

²¹ Uveyza, *Nazariyyetü'l-muhatarâ fi'l-İktisadi'l-İslâmi*, 50.

²² el-Bakara 2/228.

²³ en-Nisâ 4/34.

²⁴ Uveyza, *Nazariyyetü'l-muhatarâ fi'l-İktisadi'l-İslâmi*, 50.

²⁵ en-Nisâ 4/29.

²⁶ Uveyza, *Nazariyyetü'l-muhatarâ fi'l-İktisadi'l-İslâmi*, 54.

²⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'r-risaleti'l-alemiyye, 2009), “Ticaret”, 43; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen* (Beyrut: Daru'l-ğarbi'l-İslâmi, 1998), “Buyû”, 53; Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990), “Buyû”, 5.

²⁸ et-Tirmizî, “Buyû”, 19.

²⁹ Rudnyckyj, *Borcun Ötesinde Küresel Finansta İslâmi Deneyimler*, 209.

iii. Sahabe dönemindeki bazı olaylar da kârın meşruiyetinin risk üstlenmeye bağlandığını göstermektedir. Örneğin Basra Valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî, hem halife hem de babaları olan Hz. Ömer'e ulaştırmaları için iki oğlu Abdullah ve Ubeydullah'a verdiği para ile Irak'tan mal alıp Medine'de satmalarını, oraya varınca da asıl parayı halifeye vermelerini, kazandıkları kârı ise kendilerinin almasını söyledi. Hz. Ömer'e de bu durumu açıklayan bir mektup yazdı. Ancak Hz. Ömer, halifenin oğulları oldukları sebebiyle kendilerine devlet malıyla ticaret yapma imkânı tanındığı için hem anaparayı hem de kârı hazineye ödemelerini emretti. Yanındakiler yapılan işlemin mudârebe sayılabileceğini söyleyince Hz. Ömer oğullarının kâra ortak olmalarını, anaparayla birlikte kârın diğer yarısını hazineye vermelerini kabul etti.³⁰

Hz. Ali, "Karda ortak olan kişinin (mala gelecek zararda) sorumluluğu olmaz."³¹ buyurarak mudaribin tazmin sorumluluğu olmadığı gibi mal sahibinin de risk almadıkça kârı paylaşamayacağına işaret etmiştir. Çünkü girişimci/mudarib sermayeyi tazmin sorumluluğu olduğu için değil emeğinin ziyan olması riskini üstlendiği için kâra ortak olur.³²

iv. الخراج بالضمان "Bir şeyin nef'i damanı mukabelesindedir." الغلة بالضمان "Galle (Gelir/kazanç), sorumluluk (risk/külfet) karşılığındadır. الغرم بالغنم "Mazarrat menfaat mukabelesindedir."³³ النعمة بقدر النعمة والنعمة بقدر النعمة "Külfet nimete ve nimet külfete göredir." من ضمن مالا فله ربحه "Tazmin sorumluluğunu üstlenen kârı hak eder"³⁴ kaidelerinde de bir şeyden faydalanabilmek zararını üstlenmeye bağlanmıştır.³⁵ İslâm alimleri girişimci riske maruz kaldığında getirinin/kârın helal olacağını bu ilkelere dayandırmış garantili kârın Kur'ân'da yasaklanan riba kapsamında olduğunu değerlendirmiştir.³⁶

³⁰ Malik b. Enes, *el-Muvatta'* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1985) "Kıraz", 1. Rivayetin riskle kurulan bağlantısı için bkz. Uveyza, *Nazariyyetü'l-muhatarâ fi'l-İktisadi'l-İslâmi*, 59-60.

³¹ من قاسم الريح فلا ضمان له Bk. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî, *el-Musannef* (Beyrut: Mektebü'l-İslâmi, 1403), 8/253.

³² Uveyza, *Nazariyyetü'l-muhatarâ fi'l-İktisadi'l-İslâmi*, 61.

³³ Mecelle, md.7.

³⁴ Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân el-Vekî', *Ahbârü'l-kudât* (Riyad: Mektebetü't-ticariyyeti'l-kübra, 1947), 2/319.

³⁵ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1991), 1/88.

³⁶ Rudnyckj, *Borcun Ötesinde Küresel Finansta İslâmi Deneyimler*, 49.

Ayrıca yukarıdaki külli kaideler akdin çeşidine göre tarafların üstleneceği riskleri ve kâr paylaşımını belirler. Örneğin kira akdinde malın hasar ve kayıp sorumluluğunu üstlenen kişi kârı elde ederken kiracının öyle bir sorumluluğu yoktur.³⁷

v. Fıkıh müdevvenatımızda bir kısım fukaha, helal kazanç ile risk arasında pozitif ilişki kurmuştur. Bu bağlamda hem mudarabe ve müşareke gibi öz sermayeye dayalı akitler hem de bey ve icare gibi mahalli mülkiyet olan akitler İslâmi finansta risk paylaşımına dayanak oluşturur.³⁸

2. Riskin İslâmi Finansın Temel Unsuru Olduğunu Reddedenler ve Delilleri

Başta Muhammed Bakır es-Sadr olmak üzere Sami b. İbrahim es-Süveylim gibi bir kısım İslâm hukukçusu riskin İslâmi finansın temeli olduğu görüşüne şiddetle karşı çıkmıştır. Bu görüşteki hukukçuların delilleri şunlardır:

i. “Risk yoksa kazanç da yok” söylemi, Hz. Peygamberden nakledilen rivayetlerin daraltıcı bir üslupla yorumuna dayanmaktadır. Sorun, finansal işlemlerde riskin üstlenilmesi olarak ifade edilen “ضمان” kelimesinin farklı anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Damanda esas olan risk değil tazminattır. Kazanç elde etmek tazminat sorumluluğunu üstlenmeye bağlanmıştır. Bu nedenle kâr iddiasındaki finansör, önceden riske değil, sonradan zarara katlanmakla yükümlüdür.³⁹

ii. İslâm’da kazanç, malın satışı veya emeğin karşılığında elde edilir. Kazanç mülkiyetin devri veya hizmetle meşruiyet kazanır. Bu bağlamda risk ne mal ne hizmet ne de üretim vasıtasıdır. Risk, insanın içinde bulunduğu şuursal bir durumdur. Riski alan kişinin örtülü bir yüküdür. Dolayısıyla helal kazanç vasıtalarından değildir.⁴⁰ Kapitalist ekonomi yazarlarının “Risk getiri dengesi”, “risk yoksa kazanç da yok”, “risk yüksekse kazanç da yüksek olur” gibi söylemlerinden etkilenen birçok Müslüman iktisatçı

³⁷ Krş. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, I, 89; Temel Kacır, “Katılım Bankacılığında Uygulanan Finansal Kiralama Yöntemindeki Risk Faktörünün İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/3 (2020), 459.

³⁸ Uveyza, *Nazariyyetü'l-muhatarâ fi'l-İktisadi'l-İslâmi*, 68-73; Rudnycky, *Borcun Ötesinde Küresel Finansta İslâmi Deneyimler*, 101.

³⁹ Zubair Hasan, “Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink”, *JKAU: Islamic Econ* 29/2 (2016), 25,27.

⁴⁰ Muhammed Bakır es-Sadr, *İktisâdunâ* (Beirut: Daru't-Taaruf, 1981), 633; Hasan, “Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink”, 25; Ebü'l A'lâ el-Mevdûdî, *Faiz* (İstanbul: Hilal Yayınları, 2018), 49.; Afzalur Rahman, *Siret Ansiklopedisi* (İstanbul: İnkılab Yayınları, 1996), II, 506; Monzer Kahf, *İslâm İktisadının Temelleri Kurumlar ve Kuramlar* (Ankara: İktisat Yayınları, 2019), 274.

İslâm'da da meşru kazancın riskle ilişkili olduğunu iddia ederek literatür geliştirmiştir.⁴¹

Yatırım işleminden sağlanan kâr ile risk arasında bağlantı yoktur. Risk-kâr bağlantısı yalnızca tahminden ibarettir. Buna göre riskle kazancın helalliği arasında ilişki kurulamaz.⁴² Çünkü İslâm'da risk, kazancı meşru kılan unsur olarak görülmediği gibi rızık elde etme usullerinden biri de sayılmamıştır. Hatta risk almaya herhangi bir ahlaki değer de atfedilmemiştir. Zira riskle gelir elde edilebileceğine dair herhangi bir referans yoktur. Dolayısıyla İslâm, riske girene ne ödül vaat eder ne de risk alınmadıkça ödülü reddeder. Risk almak bir kazancın meşruiyet sebebi olsaydı en fazla ücretin kefile verilmesi gerekirdi. Fakat kefilin ücret alması yasaklanmıştır.⁴³

Risk, kazancı meşrulaştıran bir unsur olsaydı faiz ve kumar yoluyla elde edilen paranın da helal olması gerekirdi. Fakat İslâm'da hem faiz hem de kumar yasaklanmıştır.⁴⁴ Konvansiyonel finansa hâkim faize dayalı işlemlerin risk taşımadığı iddiası gerçekte örtüşmemektedir. Zira bankalar temerrütten kaynaklanan kredi riskiyle karşı karşıyadır. Konvansiyonel bankaların krizlerde çökmüş olması da faize dayalı finansmanın her zaman veya tamamen risksiz olmadığını göstermektedir.⁴⁵

Tüm risk borçluya transfer edildiği için faizin yasak olduğu argümanı bir çıkarımdan ibarettir.⁴⁶ İslâm'da faiz yasağı, risk transferinin yasaklanmasını gerektirmez. Bu bir yorumlama meselesidir. Örneğin klasik mudarebede, finansör, zarar durumunda müteşebbise herhangi bir ödeme yapmaz. Bu da finansörün riskinin bir kısmını ona devrettiği anlamına gelir. Böylece risk kısmen de olsa müteşebbise geçmiştir.⁴⁷

iii. Mudarebe akdi üzerinden İslâmi finansın risk üstlenmeye dayandığı iddia edilemez. Çünkü İslâm'da, risk paylaşımı diye bir sözleşme yoktur. Kar ve zararın paylaşıldığı sözleşmeler vardır. Bu akitlerin esası riskin varlığı veya yokluğu değildir.⁴⁸ Paylaşım, kâr gerçekleştikten sonra yapılır. İslâm, risk paylaşımının nedeni değil sonucu olan

⁴¹ Muhammed Bakır es-Sadr, *İktisâdunâ*, 634.; Rudnyckyj, *Borcun Ötesinde Küresel Finansta İslâmi Deneyimler*, 199.

⁴² İsmail Cebeci, *Modern İslâm İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 154.

⁴³ Muhammed Bakır es-Sadr, *İktisâdunâ*, 633.; Hasan, "Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink", 29.

⁴⁴ Muhammed Bakır es-Sadr, *İktisâdunâ*, 635.

⁴⁵ Hasan, "Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink", 27.

⁴⁶ Rudnyckyj, *Borcun Ötesinde Küresel Finansta İslâmi Deneyimler*, 115.

⁴⁷ Hasan, "Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink", 27.

⁴⁸ Hasan, "Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink", 27,29.

kârın (zararın) paylaşılmasına izin verir.⁴⁹ Mudarabe ortaklığında mal sahibi malını kaybetme riski sebebiyle kâra ortak değildir. Bilakis emek sahibinin ticaret yapmak için kullandığı malın mülkiyeti hala kendisinde olduğu için kârdan pay almaktadır.⁵⁰

iv. Risk söylemi başlangıçta kredilerde faiz uygulanmasını haklı çıkarmak için geliştirilmiştir.⁵¹ Bu bağlamda faizi savunanlar, alacaklının parasını borçluya vermekle geri ödenmeme riskine girdiği için faiz almayı hak ettiğini söylemektedir.⁵² Ne garip ki Hristiyanlıkta da 13. yüzyıla kadar kredilerden faiz alınmasına karşı çıkmışken özellikle Katoliklerin önde gelen isimlerinden Saint Thomas'ın(1225-1274) kredi riskini üstlenmenin kârı meşrulaştırdığını söylemesinden sonra faizli kredilerin önü açılmıştır. Böylece bazı batılı ekonomistler faizle elde edilen geliri riskle meşrulaştırmaya çalışmıştır.⁵³ Çünkü 17. ve 18. yy'da Avrupalı iktisat teorisyenlerinin hem kârı hem de faizi sermaye ile ilişkilendirmeleri sayesinde faiz konusunda var olan sorun, kârın riske bağlanması, faizin ise garantili alacak olarak değerlendirilmesiyle çözülmüştür. Sonuç olarak faizle kâr arası bu şekilde ayırt edilmeye çalışılmıştır.⁵⁴ 19. ve 20. yy'da Hawley gibi bazı ekonomistler de kârı riskle ilişkilendirilerek faizden ayırıştırma fikrini savunmuştur.⁵⁵

v. İslâm'da risk içeren birçok işleme izin verilmezken, risk içermeyen birçok işleme izin verilir. Örneğin sihir, büyücülük, falcılık veya hokkabazlık gibi belirli gelir (kazanç) kaynaklarına, risk söz konusu olsa bile, üretime katkıda bulunmadıkları için izin verilmez. Kumarbazlar büyük riskler alırlar fakat kumar yasaklanmıştır. Buradan risk söz konusu olsa bile, kazancın/kârın yasal olmayabileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Buna karşılık kâra her zaman riskle ulaşılmaz. Ücret veya kira gibi risksiz maddi kazançlar da mevcuttur. Örneğin spot işlemlerde herhangi bir riskle karşılaşmadan kazanç elde edilebilir.⁵⁶

Riske girmeden getiri elde edilebileceğinin bir örneği de beyu'l-fuzulidir. Zira satıştan kâr sağlayacağına inanan kişinin yaptığı akitten haberi olmayan mal sahibi

⁴⁹ Hasan, "Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink", 25.

⁵⁰ Muhammed Bakır es-Sadr, *İktisâdunâ*, 634.

⁵¹ Hasan, "Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink", 25.

⁵² Mevdûdî, *Faiz*, 48; Afzalur Rahman, *Siret Ansiklopedisi*, 2/506.

⁵³ Muhammed Bakır es-Sadr, *İktisâdunâ*, 635.

⁵⁴ Krş. Frederick B. Hawley, "The Risk Theory of Profit", *The Quarterly Journal of Economics* 7/4 (1893), 479; Seif I. Tag el-Din, *Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020), 12,59; Hasan, "Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink", 25.

⁵⁵ Bkz. Hawley, "The Risk Theory of Profit", 461,479.

⁵⁶ Hasan, "Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink", 29.

isterse kâra el koyabilir. Bu durumda mal sahibi herhangi bir riske girmeden kar elde etmiş olur. Kimse de bu kârın meşru olmadığını iddia edemez.⁵⁷

vi. Risk malın zarara ve telef olmaya maruz kalması demektir. Ancak İslâm'da malın korunması esastır. Bu anlamda risk makasid-ı şeriaya aykırıdır. Ayrıca risk meşakkate sebep olur. Halbuki Kur'an'da Allah'ın insanlar için meşakkat istemeyeceği,⁵⁸ dinde meşakkatin arzulanmadığı⁵⁹ belirtilmektedir.⁶⁰

vii. Kârın riske bağlanması, İslâm iktisadının en temel özelliklerinden biri olan adaletin sağlandığını göstermez. Çünkü her ikisini de etkileyen belirsizlik nedeniyle risk ile kâr arasında bire bir uygunluk yoktur. Ayrıca, risk tahminden ibaret olup kesin bir ölçüsü yoktur. Kârın bölünmesi için kabataslak ölçümler yapılmaktadır. Tarafların maruz kaldıkları riskler ile kâr payı arasında bire bir uygunluk sağlanamamıştır.⁶¹ Ayrıca ekonomik olarak güçlü olan tarafın risk payı düşük, gelir oranı yüksek olurken ekonomik olarak daha zayıf tarafın risk payı yüksek, gelir oranı düşük olabilmektedir.⁶²

3. Görüşlerin Değerlendirilmesi

Bu başlıkta İslâmi finansta risk kavramıyla ilgili görüş ve delilleri maddeler halinde değerlendireceğiz.

i. İslâmi finansın temelini risk olduğunu savunanlar الخراج بالضمان، الغرم بالغرم، الغلة بالغلة külli kaidelerine “Riski üstlenen kârı hak eder”, “Ne kadar risk o kadar kâr”, “Semere, cereme karşılığındadır”, “Getiri taşıdığı riske bağlıdır”, “Risksiz kazanç yoktur”, “Risk olmaksızın getiri olmaz” gibi anlamlar vermeyi tercih etmiştir.⁶³ Bu durum daman ve ğurm kavramlarının risk; harac, ğunm ve ğalle kavramlarının ise getiri anlamlarında kullanılmasının doğru olup olmadığını tespitini gerektirmektedir.

Klasik kaynaklarımızda daman kefalet, zilyetlik, bedene ve mala verilen zararın karşılanması, akitten ve mülkiyetten kaynaklanan mali sorumluluk gibi anlamlarda

⁵⁷ Muhammed Bakır es-Sadr, *İktisâdunâ*, 634.; Seif İ. Tag el-Din, *Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım*, 229.

⁵⁸ el-Mâide: 5/6.

⁵⁹ el-Hac: 22/78.

⁶⁰ Sami b. İbrahim es-Süveylim, *et-Tahavvut fi't-Temvili'l-İslâmi* (Cidde, 2007), 62.

⁶¹ Hasan, “Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Rethink”, 25.

⁶² Seif. İ. Tag el-Din, “Income Ratio, Risk-Sharing, and the Optimality of Mudarabah”, *JKAU: Islamic Econ* 21/2 (2008), 56.

⁶³ Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998), 67,118; Monzer Kahf, *İslâm İktisadının Temelleri Kurumlar ve Kuramlar*, 35; Seif İ. Tag el-Din, *Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım*, 230,375; Krş. Temel Kacı. “İslâm Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü (Katılım Bankacılığı Uygulamaları Örneğinde)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/44 (2020), 142,143.

kullanılmıştır.⁶⁴ Ğurm ise borç, diyet, tazminat, zahmet, cereme anlamlarına gelmektedir.⁶⁵ Ancak İslâmi finansta riski öne çıkaranlar Ğurm kavramından daha çok daman kavramını riskle eş değer görmüştür. Bu bağlamda daman-risk ilişkisini üç grupta değerlendirebiliriz.

a. “Daman” kavramı çoğu zaman başkasının malının tamamen ve kısmen kullanılamaz hale getirilmesi halinde zararın karşılanması anlamında kullanılmıştır.⁶⁶ Damanın bu şekilde kullanımı finanstan ziyade mala yönelik suçlar kapsamında ceza hukukuyla ilgili olup mali suçların konusunu oluşturur.

b. “Daman” kavramı bey akdinden önce malda tespit edilen kusurların satıcıya ait olması anlamında da kullanılmıştır.⁶⁷ Bu özelliği ile daman, klasik kaynaklarımızda ayıp muhayerliği başlığında ele alınmıştır.

c. Satılmadan önce tüm bakım ve onarım ile masraf ve sorumlulukların mal sahibinde olması anlamındaki daman⁶⁸ ise İslâm iktisatçılarının çoğunun riskle ilişkilendirdiği alanı oluşturur. Örneğin risk teorisiyle ilgili kapsamlı bir çalışma yapan Uveyza, malın azalma ve yok olma olasılığının mal sahibine ait olmasını risk olarak değerlendirip daman kapsamında ele almıştır.⁶⁹

“Harac” kavramı, menkul-gayrı menkul, misli-kıyemi bütün mal çeşitlerinden elde edilen ürün, mahsul, semere, menfaat, kira, gelir, ücret gibi anlamlara gelir.⁷⁰ Harac kavramıyla benzerlik taşıyan “ğalle” kavramı ise, sözlükte gelir, kira, topraktan sağlanan mahsul, ürün, girdi, varidat gibi anlamlara gelirken terim olarak mallardan sağlanan kira, bağ ve bahçe elde edilen ürün ve paranın getirisi demektir.⁷¹ “Ğunm” kavramı da gelir, kar, semere, bir şey kazanmak olarak ifade edilmektedir.⁷²

Konvansiyonel finansta dar anlamda risk beklenen getirinin gerçekleşen getiriden farklı olması anlamında kullanılırken İslâmi finansta malın sorumluluğunu

⁶⁴ Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Daru'l-ma'rife, ts.), 20/72; Hamza Aktan, “Daman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 8/450; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 67.

⁶⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Fıkıh İlmi-İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016), 79; Uveyza, *Nazariyyetü'l-muhatarata fi'l-İktisadi'l-İslâmi*, 65; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 125.

⁶⁶ Bkz. es-Serahsî, *el-Mebsût*, 21/89; Mecelle, md.416.

⁶⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 13/32,195.

⁶⁸ Bkz. Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/88.

⁶⁹ Uveyza, *Nazariyyetü'l-muhatarata fi'l-İktisadi'l-İslâmi*, 65.

⁷⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 1/88; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü'l-evâtâr* (Kahire: Daru'l-Hadis, 1993), 5/252.

⁷¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 118.

⁷² Bilmen, *Fıkıh İlmi-İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 79.; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 125.

üstlenme anlamında kullanılmaktadır. Yani her iki finans çeşidinin risk anlayışında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin konvansiyonel finansın risk anlayışının temelinde maldaki ayıp veya kusur sorumluluğunun üstlenilmesi bulunmamaktadır. Ayrıca kazancın helal veya haram oluşundan ziyade gelirin elde edilip edilemeyeceği kaygısı taşınmaktadır.

İleride ele alınacağı gibi İslâm hukukçularının çoğunluğu gararı muhatara ve ceahl olarak açıklarken damanı aynı şekilde anlamamıştır. Dolayısıyla risk kavramının ne sözlük ne de terim anlamının daman kavramıyla tam olarak örtüştüğünü söylemek zordur. Bu durum “daman” kavramının daraltıcı bir üslupla yorumlandığı eleştirisini haklı çıkarmaktadır.

ii. İslâm’da iktisadi anlamda riske değer verilmediği ve konvansiyonel finansın kurucu aktörlerinin fikirlerinden etkilenen bazı Müslüman iktisatçıların aracılığıyla İslâmi finansa girdiği iddiasıyla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz.

Günümüzde çoğu iktisatçı, modern ekonominin temellerinin 18. yüzyılda Avrupa’da atıldığını kabul eder.⁷³ Bu bağlamda ekonomide girişimci kavramını ilk kez ortaya koyan ve risk alma vasfını öne çıkartan kişi Richard Cantillon’dur.⁷⁴ 20. yüzyılın başlarında Fisher, Keynes, Hick ve Maschak gibi bir çok iktisatçı portföy seçiminde riskin önemine dikkat çekmiştir.⁷⁵ Başlangıçta özellikle rönesans ve protestanlık ile birlikte risk kavramı tanrılara meydan okuma⁷⁶ düşüncesinin bir ürünü olarak ekonomiye taşınmıştır.⁷⁷ Örneğin Giddins, tehlikenin her zaman olmasına rağmen risk anlayışının daha sonra geliştiğini ve geleceğe hükmetme fikrinden ayrılmayacağını söylemektedir.⁷⁸ Markowitz’in risk kavramını istatistiksel olarak tanımlaması ile modern finans teorisinin başladığı kabul edilmektedir.⁷⁹ 1970’lerden sonra risk-getiri dengesinde riskin

⁷³ Gökhan Özkul, “Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 12/3 (2007), 345.

⁷⁴ Özkul, “Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler”, 345.

⁷⁵ Hossein Askari, *Finans’ta Risk Paylaşımı Bir Alternatif Olarak İslâmi Finans* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 111.

⁷⁶ Soydemir, *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 11.

⁷⁷ Berstein, *Tanrılara Karşı Riskin Olağanüstü Tarihi*, 36; Kahyaoğlu, “Risk Algısının Tarihsel Gelişimi”, 36.

⁷⁸ Soydemir, *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 14.

⁷⁹ Pagheh, *Firmaların İşletme Sermayesi Düzeyleri ile Getiri, Risk ve Karlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Borsa İstanbul’da Ampirik Bir Çalışma*, 82; Çomak, *Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli Çerçevesinde Risk Getiri İlişkisi ve İMKB’ye Bir Uygulama*, 3.

önemi iyice artmıştır.⁸⁰ Günümüzde gelinen noktada risk finansal işlemlerin odak noktasını oluşturmaktadır.⁸¹

19. yy öncesine kadar fukaha emek, toprak ve malı meşru kazanç vasıtası olarak görürken riski ekonomik değer olarak kabul etmemiştir. Ayrıca mülk edinmenin meşru yolları akit, miras ve hibe vs. olarak kabul edilirken riske yer verilmemiştir.⁸² 20. yüzyılın başlarından itibaren İslâm ekonomi anlayışında riskin öneminin vurgulanmaya başlaması ve bu sürecin konvansiyonel finans teorisiyle paralellik arz etmesi batının etkisiyle girdiği ve batıdan etkilenmenin sonucunda oluştuğu fikrini desteklemektedir. Zira risk kavramı ne ayet ve ne de hadislerde iktisadi bir terim olarak kullanılmamıştır. Klasik kaynaklarımızda finansal işlemlerde kullanılan anlamıyla fihhi bir terim olarak yer almaz. Günümüzde Arapça İslâmi finans literatüründe risk kavramını ifade eden “muhatarâ” terimi, erken dönem fıkıh eserlerinde risk alma, risk üstlenme, kârı meşru yapan unsur sayılma anlamından ziyade garar ve kumar gibi akdi fasid yapan özelliklerin açıklanmasında kullanılmıştır.⁸³

iii. İslâmi finasta riskin hukuki değerinin tespit edilebilmesi için konvansiyonel finasta risk teorisini şekillendiren “belirsizlik” anlayışının İslâm akit teorisindeki karşılığının tespit edilmesi gerekmektedir.

Modern risk anlayışı başlangıçta belirsizlik bilinci üzerine kurulmuştur. Bu anlayışın yansımaları olarak günümüz bankacılık işlemlerinde de risk, belirsizlikle ilişkilendirilmiştir. Finansal işlemlerde belirsizlik ise faiz ve getiri oranlarındaki beklenmeyen değişimler olarak kabul edilir. Çünkü kaybın veya kazancın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği kesin olarak bilinmemektedir.⁸⁴

Zamanla risk ile belirsizliğin ilişkisi sorgulanmış her ikisinin farklı olduğu şeklinde görüşler oluşmuştur. Bu konuda ihtilafa düşen Batılı iktisatçılar arasında en belirgin ayrım şu şekilde ifade edilmiştir. Belirsizlik gelecek hakkında herhangi bir kanaatin oluşmamasıyla meydana gelirken risk, gelecekteki koşullar tanımlanabildiğinde,

⁸⁰ Berstein, *Tanrılara Karşı Riskin Olağanüstü Tarihi*, 282; Soydemir, *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 12.

⁸¹ Mohammed Hashim Kamali, *İslâm Ticaret Hukuku* (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 215.

⁸² Monzer Kahf, *İslâm İktisadının Temelleri Kurumlar ve Kuramlar*, 274.

⁸³ Bkz. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr hüve şerhu Muhtasari'l-Müzenî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 7/359; Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr şerh-i Tenvîri'l-Ebsâr* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992), 5/62; Onur, *İslâm Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*, 54; Kacırcı, “İslâm Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü (Katılım Bankacılığı Uygulamaları Örneğinde)”, 141; Tozal, *İslâm Borçlar Hukukunda Risk*, 49,50.

⁸⁴ Selçuk - Tunay, *Ticari Banka Yönetiminin Temelleri*, 88; Sarılı, *Finansal Varlık Fiyatlama Modellerinin Zaman Serisi ve Panel Veriyle Analizi: Türkiye’de Banka Hisse Senetleri Üzerine Uygulama*, 3.

olasılıklar hesaplanabildiğinde oluşur. Yani belirsizlikler ölçülebildiğinde riske dönüşür. Başka bir ifadeyle risk ölçülebilir bir belirsizliktir. Bu durumda belirsizlik, riski de kapsayan bir kavramdır.⁸⁵ Örneğin ekonomide risk kavramını geliştiren Amerikalı iktisatçı Knight'a göre risk, önceden tahmin edebilir, ölçülebilir, kontrol altında tutulabilir, hesaplanabilir oluşuyla belirsizlikten ayrılmış bu yüzden de maliyet olarak hesaplanmıştır.⁸⁶

Bernstein belirsizlikle riskin farklılaşma sürecini şöyle anlatmaktadır. Risk kavramında 13. yy'da başlayan anlam değişikliğinin belirsizlikten ayrışma süreci, Rönesans döneminin olgunlaştığı 17. yy'da matematikte olasılık teorisinin geliştirilmesine giden yolun açılmasıyla daha belirginleşir. Çünkü matematikçiler 18. yy'da olasılık bilimini kumarbazların oyuncağı olmaktan kurtarıp bilgiyi yorumlama aracına dönüştürerek nicel risk yönetiminin temellerinin atılmasına öncülük etmiştir. Böylece olasılık ve istatistik biliminin de katkılarıyla belirsizlikler sayılarla rasyonelleştirilerek ölçülebilir hale gelmiştir.⁸⁷

Buna göre risk başlangıçta hem istenmeyen hem de tahmin edilemeyen tamamen tesadüfe dayalı tehlikeli durumlar için kullanılırken zamanla olasılık ve istatistik biliminin de katkılarıyla tahmin edilebilir, ölçülebilir hale dönüşerek yeni anlamlar kazanmıştır.⁸⁸

Konvansiyonel finanstaki risk-belirsizlik tartışmalarının İslâmi finanstaki yerini garar ve cehalet kavramlarının akitlere etkisiyle tespit edebiliriz. Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerde gararlı satış yasaklanmış ama gararın ne olduğu belirtilmemiştir. Sahabe ve tabiin döneminde hatta müçtehit imamlar tarafından bile garar tanımlanmamıştır. Bu dönemde Hz. Peygamber döneminden farklı olarak hangi akitlerin gararlı olacağı örneklerle belirtilmiştir.

⁸⁵ Knight, *Risk, Uncertainty and Profit*, 233; Çomak, *Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli Çerçevesinde Risk Getiri İlişkisi ve İMKB'ye Bir Uygulama*, 8; Rabia Aktaş Şenkardeşler, "Belirsizlik ve Risk Altında Karar Alma Problemini Geleneksel ve Davranışsal Finans Perspektiflerinden Değerlendirme", *Journal of Business Research-Türk* 8/4 (2016), 371; Soydemir, *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 13.

⁸⁶ Knight, *Risk, Uncertainty and Profit*, s233; Şenkardeşler, "Belirsizlik ve Risk Altında Karar Alma Problemini Geleneksel ve Davranışsal Finans Perspektiflerinden Değerlendirme", 371; Özkul, "Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler", 359; Soydemir, *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*, 13.

⁸⁷ Bernstein, *Tanrılara Karşı Riskin Olağanüstü Tarihi*, 20-23.

⁸⁸ Tozal, *İslâm Borçlar Hukukunda Risk*, 20, 262.

Fikhi bir terim olarak garar hicri beşinci yüzyıldan itibaren açıklanmaya başlanmıştır.⁸⁹ Bu tarihten itibaren terim olarak garar, yine mülkiyetle (malın varlığı, tesliminin mümkün olup olmaması) ilişkilendirilerek çoğu zaman cehl,⁹⁰ şek,⁹¹ tereddüd,⁹² कुमार, hatar⁹³ ve muhatara⁹⁴ kelimeleriyle açıklanmıştır. Bu kavramlar içerisinde bugün risk anlamında kullanılan muhatara ön plana çıkmaktadır. Buna karşılık bazı müçtehitler garar ve hatar kavramlarının tamamen farklı olduğunu ifade etmiştir. Bunun en bariz örneğini Adevî'de görmekteyiz. Adevî varlığı kesin olmayan şeyi hatar, varlığı kesin ama tamamlanması konusunda şüphe olan şeyi de garar olarak ayırmaktadır.⁹⁵

Garar ile cehalet arasındaki ilişkiyi ele alan hem klasik dönem fukahası hem de günümüz İslâm hukukçuları terimlerin geniş ve dar anlamda kullanılması gibi bazı sebeplerle eş anlamlı olduğu dolayısıyla birbirinin yerine kullanılabilirdi,⁹⁶ sebep sonuç ilişkisi temelinde farklı anlamlarda kullanıldığı, umum husus ilişkisi bağlamında gararın cehaletten daha genel olduğu⁹⁷ şeklinde birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin Maliki ekolünün önde gelen fakihlerinden Karafî gökteki kuş, sudaki balık gibi mebinin aslının varlığı ile ilgili belirsizlikleri garar; varlığından emin olunan mebinin niteliklerine dair bilinmezliklerin ise cehalet olduğunu ifade ederek bazı durumlarda bu iki kavramın birbirinden farklı olduğunu bazen de birinin diğerini kapsayacağını belirtmiştir.⁹⁸

Yukarıda görüldüğü gibi risk kavramı klasik kaynaklarımızda en fazla gararla dolaylı olarak da cehaletle ilişkilendirilmiştir. Garar ve cehalet kavramları karşılaştırıldığında garar, cehalete göre riske daha yakındır. Çünkü cehalette belirsizlikten ziyade

⁸⁹ Necmeddin Güney, *Satım Akdi Özelinde İslâm Borçlar Hukukunda Garar* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 42.

⁹⁰ Ebû Amr Cemâlüddîn ibn Hacib, *Câmi'ü'l-ümmehât* (b.y.: Yemame, 2000), 1/348; Halil b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî, *et-Tavzîh fî Muhtasarî'l-ferî li ibni Hacib* (b.y.: Merkezü'n-n-nahb, 2008), 5/343.

⁹¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/62.

⁹² Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb* (Beyrut: Daru'l- Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 5/45; Abdulvehhab b. Takuyyüddin es-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiiyye, 1991), 2/262; Mâverîdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, 7/359.

⁹³ Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Asl* (Beyrut: Daru ibn Hazm, 2012), 2/419; Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiü's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'* (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiiyye, 1986), 11/480.

⁹⁴ Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtasar-ı Halil* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 7/113; Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desükî, *Hâşiyetü'd-Desükî ala Şerhi'l-Kebîr* (Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.), 4/109; Mansur b. Yunus b. Salahiddin el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-Kinâ' an Metni'l-İkna'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 3/449.

⁹⁵ Güney, *Satım Akdi Özelinde İslâm Borçlar Hukukunda Garar*, 50.

⁹⁶ Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Karâfî, *el-Furûk Envârü'l-Buruk fî Envâi'l-Furûk* (b.y.: Alemü'l-kütüb, ts.), 3/265.

⁹⁷ Abdüsselam b. Abdullah ibn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ* (Medine, Mecmeu'l-Meliki'l-Fahd ,1995), 29/25.

⁹⁸ el-Karâfî, *el-Furûk Envârü'l-Buruk fî Envâi'l-Furûk*, 3/265.

bilinmezlik öne çıkmaktadır. Ancak hem garar hem de tarafları nizaya sevk eden cehalet akdi fesad eden bir özellik olarak kabul edilmiştir.

iv. Günümüzde gelir elde etmenin vasıtalarından biri olarak görülen riske yöneltilen önemli eleştirilerden biri de kumarla ilişkilendirilmesidir.⁹⁹ Erken dönemden itibaren risk kavramı hem Avrupalı bilim insanları¹⁰⁰ hem de fakihler tarafından kumarla ilişkilendirilmiştir. Örneğin Cessas riskin kumar olduğunu ifade ederken bu görüşünü İbn Abbas'ın "Risk kumardır. Cahiliyye ehli malını riske atıyordu." sözüne dayandırmaktadır.¹⁰¹ Bu nedenle Cessas kumarı risk yoluyla malın temliki olarak tanımlamıştır.¹⁰² Aynı şekilde İmam Malik, Müdevvene'de kumar ve riski yan yana kullanmakta akdi bozan bir unsur olarak ifade etmektedir.¹⁰³ Maliki fakihlerinden İbn Abdilber, müzabene satışının meşru olmayış sebeplerini anlatırken kumar ve risk kavramlarının yakın anlamlı olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴ Serahsî¹⁰⁵ kumarla muhataray birlikte zikrederek akdi batıl yapan bir özellik olarak değerlendirmektedir.¹⁰⁶ Erken dönem müfessirlerimizden Kiyâ el-Herrâsî ile İbn Feres Endelüsî İslâm'ın ilk yıllarında muhatara yoluyla mal kazanmanın mubah olduğunu, bu bağlamda Hz. Ebubekr'in müşriklerle muhatara yaptığını, hatta Peygamberimizin kendisini oranı artırması hususunda teşvik ettiğini, kumarı yasaklayan ayetle muhatara yoluyla mal kazanmanın nesh edildiğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bazı İslâm bilginleri kumarın risk (muhatara) yoluyla elde edilen kazanç olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸

Risk almak kumarın doğasında vardır. Çünkü her iki taraf normalde daha önce mevcut olmayan veya mevcut olsa bile kişisel olarak onu ilgilendirmeyen, kendileri tarafından oluşturulan bir riski üstlenir.¹⁰⁹ Zira kumar taraflardan her birinin kaybetme riskini üstlendiği ve bir tarafın kaybetmesi, diğerinin kazanması anlamına gelen taraflar arasındaki rekabetçi ilişki olarak tanımlanmıştır.¹¹⁰

⁹⁹ Muhammed Bakır es-Sadr, *İktisâdunâ*, 635.

¹⁰⁰ Berstein, *Tarırlara Karşı Riskin Olağanüstü Tarihi*, 29.

¹⁰¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru İhyai't-türasi'l-Arabi, 1405), 2/11.

¹⁰² el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2/582.

¹⁰³ Abdüsselam b. Saîd Tenuhi Sahnûn, *el-Müdevvene* (Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994), 3/78.

¹⁰⁴ Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber en-Nemerî, *el-İstizkar* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-ilmiyye, ts.), 6/335.

¹⁰⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 30/158.

¹⁰⁶ Klasik kaynaklarımızda riskin kumarla ilişkilendirildiği konusunda daha fazla bilgi için bkz. Onur, *İslâm Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*, 66,67; Tozal, *İslâm Borçlar Hukukunda Risk*, 24-47.

¹⁰⁷ Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-ilmiyye, ts.), 1/125; İbn Feres Endelüsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 1/281.

¹⁰⁸ Muhammed bin Salih el-Useymin, *Tefsiru'l-Fatiha ve'l-Bakara* (b.y.: Daru ibnül'l-Cevzi, ts.), 3/68.

¹⁰⁹ Kamali, *İslâm Ticaret Hukuku*, 129.

¹¹⁰ Kamali, *İslâm Ticaret Hukuku*, 209.

Kumar risk alınarak yapılsa da ticarete kazanma ya da kaybetme olasılığının kumar olarak nitelenemeyeceği kanaatindeyiz. Başka bir ifadeyle her kumar risk olsa da her risk kumar değildir. Çünkü kumarda bir taraf kazanırken diğer taraf kaybeder. Hatta mülkiyetin naklinde kazanan kaybedene bir bedel ödemez. Fakat ticarete bir taraf malı, diğer taraf ise bedelini kazanmaktadır. Dolayısıyla her iki taraf da kazanmakta, mülkiyetin naklinde ise bedel ödenmektedir. Yukarıda da geçtiği gibi ticaret ile kumardaki risk farklılığı İslâm hukukçuları tarafından olumlu ve olumsuz risk şeklinde ayrıma tabi tutulmuştur.

v. İslâmi finansın temelini risk almanın oluşturduğunu savunan bilginlerin en önemli argümanı mudarabe ortaklığıdır. Şirket ortaklarından mudarib, girişimci olarak değerlendirilmiş, kazancının riskle meşruiyet kazandığı iddia edilmiştir.

Bu bağlamda son dönemlerde iktisatta risk kavramının Müslümanlardan Avrupa'ya geçtiği, oradan da finans işlemleriyle İslâm dünyasında yeniden farkındalığın oluştuğu belirtilmektedir. Şöyle ki, 20. yüzyılın önemli iktisat tarihçilerinden Fransız Abraham E. Sayous, Batı'da "Commenda" adıyla bilinen ve kâr-zarar ortaklığına dayanan sistemin İslâmi şirket modeli mudarabeye dayandığını ilk fark eden kişidir. Daha sonra Abraham Udovitch ve Robert S. Lopez gibi bazı araştırmacılar da mudarebenin başka bir adla ilk kez İtalya'da X. veya XI. yüzyıllarda deniz ticaretinde uygulanmaya başladığını, oradan da bütün Avrupa'ya yayıldığını ifade etmiştir.¹¹¹ Aslında Avrupa'da risk sermayesine geçiş zorunluluğun neticesidir. Çünkü faizli kredinin kullanıldıktan sonra belli bir zamanda geri ödeme zorunluluğu vardır. Projeler ise uzun zaman gerektirmektedir. Dolayısıyla işletmecinin veya bilim adamının vadesi gelen faizli krediyi hemen ödeme imkânı yoktur.¹¹²

Bu iddiaya karşı çıkan bilginlere göre mudaribin/girişimcinin kazancını meşrulaştıran unsurun tek başına riskle açıklanması doğru bir değerlendirme değildir. Çünkü kârı hak etmesini sağlayan faktör riskten ziyade yükümlülüklerini yerine getirme gayreti, yani emeğidir.¹¹³ Bu durumda mudarebe ortaklığında mudaribin kazancının riskle açıklanması da yanlış bir yaklaşımdır. Dolayısıyla mudarib kazancını riskten değil emeğinden elde etmektedir.

¹¹¹ Seif I. Tag el-Din, *Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım*, 102; Zeynep Hafsa Orhan, *Katılım Bankacılığında Risk Kar-Zarar Ortaklığı Enstrümanlarının Analizi* (Ankara: İktisat Yayınları, 2019), 54; Mehmet Salih Kumaş, "Faizsiz Bir Finans Yöntemi Olarak Venture Capital Sistemi ve İslâm Bankacılığı ile Mukayesesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 283.

¹¹² Hamdi Döndüren, "İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi", *İslâmî Araştırmalar* 6/1 (1992), 24.

¹¹³ Seif I. Tag el-Din, *Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım*, 223,227.

Hem sermayedarın hem de girişimcinin kâr veya zarar ihtimalinin olduğu mudarabe ortaklığında risk unsurunun getiriye meşrulaştırdığı söylenebilir. Ancak yakın tarihe kadar hiçbir İslâm hukukçusunun mudarabede riski kazancı helal yapan bir faktör olarak görmediği, en azından buna doğrudan işaret eden ifadelerinin olmadığı unutulmamalıdır. Zira mudarabede getirinin helalliği kâr zarar ihtimalinin bulunmasıyla açıklanmıştır. İbnü'l-Kayyim¹¹⁴ ile İbn Müflih¹¹⁵ ticari riskten bahsetseler de doğrudan mudarabe ile ilişkilendirmemiş, genel anlamda satılan bir maldan kâr edememe tehlikesi/ihtimali olarak değerlendirmişlerdir.

Sonuç

Risk kavramı hemen hemen tüm toplumlarda değişik şekillerde kullanılmakla birlikte batılı iktisatçılar tarafından felsefi zeminde tartışılarak finans dünyasına kazandırılmış zamanla konvansiyonel finansın temelini oluşturan teori halini almıştır.

Aynı dönemde İslâm bilginleri risk kavramına batıdaki ilgiyi göstermemiştir. Bu tutum modern anlamda İslâmî finansın başlangıç tarihi olarak kabul edilen 20.yy'a kadar sürmüştür. İslâmî finansa felsefi zemin arayışında dikkatler konvansiyonel finansa çevrilmiş modern iktisatçılardan etkilenen Müslüman iktisatçılar aracılığıyla risk kavramı İslâmî finansa girmiştir. Risk kavramının ekonomiye girişindeki tarihsel sürecin yanı sıra erken ve klasik dönem fukahasının risk kavramına bakışı ile günümüzde İslâm iktisadında yoğunlaşan çoğu bilginlerin görüşleri değerlendirildiğinde konvansiyonel finansın İslâmî finansa etkileri açıkça görülmektedir.

Zira, klasik fıkıh öğretisinde risk garar, kumar ve cehalet kavramlarıyla finansal enstrüman olarak da mudarabe ortaklığıyla ilişkilendirilmiştir. İslâm iktisadında ister belirsizlik anlamında gararla isterse tarafları nizaya sevk eden cehaletle ilişkilendirilsin her hâlükârda akdi ifsad eden bir özellik olarak riskte menfi bir tutum söz konusudur. Ancak hem sermayedarın hem de girişimcinin kâr veya zarar ihtimalinin olduğu mudarabe ortaklığı modern risk teorisine en yakın kurum olarak görülebilir. Fakat geçmişte hiçbir fakih mudarabede kazancı meşrulaştıran unsuru risk olarak ifade etmemiştir. Ayrıca bazı hadis ve külli kaideler referans gösterilerek riskin daman kavramıyla ilişkilendirilmesi daraltıcı yorumdan öteye geçememektedir. Çünkü daman kavramı hem sözlük hem de terim anlamıyla modern finanstaki risk kavramıyla örtüşmemektedir. Ayrıca bazı iktisat felsefecilerinin olasılık ve istatistik biliminin katkılarıyla riskle belirsizliği ayırma çabası gerek herkesin üzerinde ittifak ettiği bir konu olmaması gerekse belirsizliğin mahiyetinde herhangi bir değişiklik olmaksızın mevcut durumun sayılarla

¹¹⁴ İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd* (Beirut: Müessesetü'r-risale, 1994), 5/723.

¹¹⁵ Şemseddin İbn Müflih, *Kitabü'l-furu'* (Beirut: Müessesetü'r-risale, 2003), 6/147.

rasyonelleştirilmesinden ibaret kalması nedeniyle menfi tutumu değiştirmede yetersiz kalmaktadır.

Mevcut durum İslâmi finansın konvansiyonel finans temelleri üzerinde yükseldiği algısını oluşturmaktadır. Bu nedenle konvansiyonel finans öncülüğünde ortaya çıkan “risk teorisi” yerine İslâmi finasta kendi iç dinamiklerini merkeze alan ve kazancı meşrulaştıran tüm uygulamaları kapsayan “kâr teorisi” geliştirilmelidir. Çünkü hem geçmişteki hem de günümüzdeki uygulamalara bakıldığında batılı iktisatçıların risk anlayışıyla Müslüman iktisatçıların risk anlayışının örtüşmediği görülmektedir. Modern finans işlemlerinde “risk transferine” karşılık “risk paylaşımının” esas alınması da bu iddiayı desteklemektedir. Risk teorisi henüz gelişme dönemindeki İslâmi finansın bugününü kurtarsa da yarını için yetersiz kalacağı ortadadır. Çünkü sadece mudarebe akdi üzerinden İslâmi finansın tamamının riske dayandırılması taraflı bir örneklem olup bazen eksik bazen de yanlış sonuçlara götüren mantık hatalarına sebep olabilir. Zira tekil örnekler ve kısıtlı veriler ön kabulleri destekleme için kullanılmamalıdır. Başka bir ifadeyle tikel önermelerden tümel iddialar yapılmamalıdır. Böylece İslâmi finansın konvansiyonel finansı taklit ettiği eleştirisi boşa çıkartılmış, özgünlüğü ve alternatif olma iddiası korunmuş olur.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Aktan, Hamza. “Daman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/450-453. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Alada, A. Dinç. *İktisat Felsefesi ve Belirsizlik*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2000.
- Ali Haydar Efendi. *Dürrü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. Beyrut: Daru'l-Ceyl, 1991.
- Askari, Hossein. *Finans'ta Risk Paylaşımı Bir Alternatif Olarak İslâmi Finans*. İstanbul: Albarka Yayınları, 2021.

- Bankaların İç Sistemleri ve İçsel Sermaye Yeterliliği Değerlendirme Süreci Hakkında Yönetmelik, Bankaların İç Sistemleri ve İçsel Sermaye Yeterliliği Değerlendirme Süreci Hakkında Yönetmelik (Kanun No. md. 3.). 29057 (11 Temmuz 2014).
- Berstein, Peter I. *Tanrılara Karşı Riskin Olağanüstü Tarihi*. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2020.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Fıkıh İlmi-İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.
- Buhûti, Mansur b. Yunus b. Salahiddin. *Keşşâfü'l-Kinâ'an Metni'l-İkna'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Cebeci, İsmail. *Modern İslâm İktisadî Literatüründe Murabaha Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1405.
- Cündî, Halil b. İshâk b. Mûsâ. *et-Tavzîh fi Muhtasari'l-Ferî li İbni Hacib*. b.y.: Merkezü'n-nahb, 2008.
- Çomak, Ayşe. *Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli Çerçevesinde Risk Getiri İlişkisi ve İMKB'ye Bir Uygulama*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Çuhacı, Aysu. "Ulrich Beck'in Risk Toplumu Kuramı". *İstanbul University Journal of Sociology* 3/14 (2012), 129-157.
- Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiyetü'd-Desûkî ala Şerhi'l-Kebîr*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Döndüren, Hamdi. "İslâm Bankacılığı ve Risk Sermayesi". *İslâmî Araştırmalar* 6/1 (1992), 17-31.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1998.
- Fazlurrahman. *Siret Ansiklopedisi*. İstanbul: İnkılab Yayınları, 1996.
- Güney, Necmeddin. *Satım Akdi Özelinde İslâm Borçlar Hukukunda Garar*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Hâkim en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerhu Muhtasar-ı Halîl*. Beyrut: Daru'l-Fikr, ts.
- Hasan, Zubair. "Risk-Sharing: The Sole Basis of Islamic Finance? Time for a Serious Ret-hink". *JKAU: Islamic Econ* 29/2 (2016), 23-36.
- Hawley, Frederick B. "The Risk Theory of Profit". *The Quarterly Journal of Economics* 7/4 (1893), 459-479.
- Herrâsî, Kiyâ. *Ahkâmü'l-Çur'ân*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Heyet. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr şerh-i Tenvîri'l-Ebsâr*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1992.

- İbn Hacib, Ebû Amr Cemâlüddîn. *Câmi'ü'l-ümmehât*. b.y.: Yemame, 2000.
- İbn Feres Endelüsî. *Ahkâmü'l-Şur'ân*. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*. Beyrut: Müessesetü'r-Ri-sale, 1994.
- İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'r-Risaleti'l-Ale-miyye, 2009.
- İbn Müflih, Şemseddin. *Kitabü'l-furû'*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2003.
- İbn Teymiyye, Abdüsselam b. Abdullah. *Mecmû'l-Fetâvâ*. Medine: Mecmeu'l-Meliki'l-Fahd, 1995.
- Kacır, Temel. “İslâm Hukukunda Kazancın Meşruiyetine Etki Eden Risk Faktörü (Katılım Bankacılığı Uygulamaları Örneğinde)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/44 (2020), 139-152.
- Kacır, Temel. “Katılım Bankacılığında Uygulanan Finansal Kiralama Yöntemindeki Risk Faktörünün İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/3 (2020), 454-466.
- Kahyaoğlu, Mehmet Saraç- M.B. “Risk Algısının Tarihsel Gelişimi”. *Finans Politik Ekonomik Yorumlar* 48/556 (2011), 31-43.
- Kamali, Mohammed Hashim. *İslâm Ticaret Hukuku*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Karâfî, Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdirrahmân. *el-Furûk Envârü'l-Buruk fî Envâi'l-Furûk*. b.y.: Alemü'l-kütüb, ts.
- Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed. *Bedâiü's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kumaş, Mehmet Salih. “Faizsiz Bir Finans Yöntemi Olarak Venture Capital Sistemi ve İslâm Bankacılığı ile Mukayesesi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2007), 279-298.
- Malik b. Enes. *el-Muvatta'*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib. *el-Hâvi'l-Kebîr hüve şerhu Muhtasari'l-Müzenî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Mevdûdî, Ebü'l A'lâ. *Faiz*. İstanbul: Hilal Yayınları, 2018.
- Monzer Kahf. *İslâm İktisadının Temelleri Kurumlar ve Kuramlar*. Ankara: İktisat Yayınları, 2019.
- Muhammed Bakır es-Sadr. *İktisâdunâ*. Beyrut: Daru't-Taaruf, 1981.
- Muhammed bin Salih el-Useymin. *Tefsiru'l-Fatiha ve'l-Bakara*. b.y.: Daru ibnü'l-Cevzi, ts.
- Nemerî, Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber. *el-İstizkar*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Onur, Mehmet. *İslâm Borçlar Hukukunda Risk Teorisi ve Rizikolu Akitler*. Ankara: Astana Yayınları, 2018.

- Orhan, Zeynep Hafsa. *Katılım Bankacılığında Risk Kar-Zarar Ortaklığı Enstrümanlarının Analizi*. Ankara: İktisat Yayınları, 2019.
- Özkul, Gökhan. “Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 12/3 (2007), 343-366.
- Pagheh, Eisa. *Firmaların İşletme Sermayesi Düzeyleri ile Getiri, Risk ve Karlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Borsa İstanbul’da Ampirik Bir Çalışma*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Rudnyckyj, Daromir. *Borcun Ötesinde Küresel Finansta İslâmi Deneyimler*. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.
- Rûyânî, Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed. *Bahrü’l-mezheb*. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2009.
- Sahnûn, Abdüsselam b. Saîd Tenûhî. *el-Müdevvene*. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1994.
- San’ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi’. *el-Musannef*. Beyrut: Mektebü’l-İslâmi, 1403.
- Sarılı, Selin. *Finansal Varlık Fiyatlama Modellerinin Zaman Serisi ve Panel Veriyle Analizi: Türkiye’de Banka Hisse Senetleri Üzerine Uygulama*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Seif. I. Tag el-Din. “Income Ratio, Risk-Sharing, and the Optimality of Mudarabah”. *JKAU: Islamic Econ* 21/2 (2008), 37-59.
- Seif I. Tag el-Din. *Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Selçuk, Hasan - Tunay, K. Batu. *Ticari Banka Yönetiminin Temelleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2014.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Daru’l-Marife, ts.
- Soydemir, Suat. *Risk Kavramının Toplumsal Yansıması: Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlaşma*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Sübûkî, Abdulvehhab b. Takuyyüddin. *el-Eşbâh ve’n-Nezâir*. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1991.
- Süveylim, Sami b. İbrahim. *et-Tahavvut fi’t-Temvili’l-İslâmi*. Cidde: y.y., 2007.
- Şenkardeşler, Rabia Aktaş. “Belirsizlik ve Risk Altında Karar Alma Problemini Geleneksel ve Davranışsal Finans Perspektiflerinden Değerlendirme”. *Journal of Business Research-Türk* 8/4 (2016), 360-379.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Neylü’l-evtâr*. Kahire: Daru’l-Hadis, 1993.

- Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2012.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *Sünen*. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmi, 1998.
- Tozal, Ömer. *İslâm Borçlar Hukukunda Risk*. Ankara: Son Çağ Akademi, 2022.
- Tozal, Ömer. "Riskin Etimolojisi ve Tarihi Serancamı", *Bitlis İslâmiyat Dergisi* 4/2 (2022), 32-41.
- Uveyza, Adnan Abdullah Muhammed. *Nazariyyetü'l-muhatarâ fi'l-İktisadi'l-İslâmi*. Virginia: el-Me'hadü'l-âli li'l-Fikri'l-İslâmi, 2010.
- Vekî', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân. *Ahbârü'l-kudât*. Riyad: Mektebetü't-Ticariyyeti'l-Kübra, 1947.
- Yalçınkaya, Timuçin; "Risk ve Belirsizlik Algılamasının İktisadi Davranışlara Yansımaları". *Muğla Üniversitesi İİBF Tartışma Tebliğleri* (2004/05), 1-15.